

1901-rettskrivingi var den fyrsta samnorsk-umboti

Sverre Stausland Johnsen

Årsmøtet i Høgnorskringen
23. januar, 2021

Tilskiping av nemnd

- I 1898 skipade kyrkjo- og skuladeildi (KSD) til ei rettskrivingsnemnd for norskt mål i skulen.
- I nemndi sat Marius Hægstad, Arne Garborg og Rasmus Flo.

Kvifyre vart nemndi skipad?

- Riksråden, Vilhelm Andreas Wexelsen, sagde på årsmøtet i Det norske samlaget 16/3/1898 at:

«Ei nemnd [var] sett i arbeid med aa emna saman faste rettskrivingsreglar for skulen», av di «skulen turvte noko fast aa halda seg til».

- Nemndi opnar tilrådi si frå 1899 med å skriva at:

«ein fastsett skipnad med rettskriving til skulebruk [er] like turvande og paakravd for nynorsken som for dansknorsken» (s. 1).

Grunnen fyre umboti

- Nemndi skriv:

«Ein fær byggja paa det skrivebruk som hev vore raadande i kvart maals bokrike, eller det som best hev synt evna til aa samla um seg» (s. 2).

- I målrørslo er det ein utbreidd tokknad at umboti frå 1901 byggjer på eigen grunn, utan omsyn til norsk-dansken.
- Men i røyndi var umboti eit stig mot norsk-dansk, og den fyrste freistnaden på å føra dei tvau måli mot einannan.

Ei umbot mot norsk-dansk

- Denne føringi ligg alt i umbodet frå KSD.

- Wexelsen (16/3/1898):

«Samstundes galdt det aa arbeida norsken og dansk-norsken saman so vidt mogeleg, eins reglar der det gjekk an».

- Nemndi (s. 2):

«Av dette fylgjer, som ein lett ser, eit nytt krav til skipnaden med skrivemaaten, at ein freistar aa semja saman skrivemaaten for dei tvo maal, so langt det er raad».

Ei umbot mot norsk-dansk

- Nemndi (s. 3):

«[Det er] sjølv sagt at ein fær gjera alt som gjerast kann til aa faa dei tvo maal inn under ein skipnad og soleis letta arbeide med deim i skulen».

- Men:

«I det heile kann det ikkje verta tale um noko slags aatsemjing som gjer norsken mindre norsk» (s. 5).

Norsken skal gjeva etter

- So lenge ordet og ordskapet var *norskt*, kunde ein lika fullt janka seg etter norsk-dansk.

«[Det er] god grunn for nynorsken til aa tøygja seg so langt det er gjerande, og helst velja dei same ordformer og skrivemaatar, eller slike som stend nærast deim som er brukte i dansknorsken [...]».

- Di kunde ein lika gjerna skriva *sjø* og *snø* fyre *sjo* og *snjo* (s. 6, 22).

(Ordskapet *sjø* var alt innført i norsk-dansken då, men ikkje *snø*, som vart innført i 1917.)

Norsken skal gjeva etter

- Ein kunde au janka ritgjerd i dei ordi der norsk-dansken hadde teket inn lånord frå norsk etter segnaden.
- Det gjeld millom annat *sau*, *grei*, *braa*, *li*, *ski*, *snau*, *stø*, *tiur* utan <d> (s. 6, 41, 43).
- Men nemndi vilde au ganga yver til *unorske* ordskap der dei heldt dei norske skapi fyre å vera sjeldhøyre.
- Det gjeld ord som *kjøpa*, *brød*, *daap* og *sjæl* fyre norsk *kaupa*, *braud*, *daup* og *saal* (s. 6, 17, 20).

Døme på tiljamningar I

- Tiljamningar mot norsk-dansk er millom annat:
- <e> fyre open *i*: *lid, sin, vid, vin, mid, smid* → *led, sen, ved, ven, med, smed* (s. 12)

Jf. norsk-dansk *led, sene, ved, ven, med, smed*

- <ø> fyre open *y*: *dyrr, spyr, byr, myk* → *dør, spør, bør, møk* (s. 13)

Jf. norsk-dansk *dør, spør, bør, møg*

- *fyre* → *for* (norsk-dansk *for*)

Døme på tiljamningar II

- <aa> fyre open o: *kor, torn* → *kaar, taarn* (s. 19)

Jf. norsk-dansk *kaar, taarn*

- *fræ* → *frø* (norsk-dansk *frø*)
- *en* → *enn* (s. 24) (norsk-dansk *end*)
- *-utt* → *-ut* (s. 26) (norsk-dansk *-et*)

Døme på tiljamningar III

- Strjucking av «daud» <d>: *seid, hid, skeid, foder, veder, leder* → *sei, hi, skei, fôr, vêr, lêr* (s. 38, 42)

Jf. norsk-dansk *sei, hi, ske, fôr, veir, lær*

- Frå <ld> til <ll>: *elder, helder* → *eller, heller* (s. 45)

Jf. norsk-dansk *eller, heller*

- Frå <mb> til <mm>: *klemb(a), trumba, trumbel* → *klem(ma), trumma, trummel* (s. 46)

Jf. norsk-dansk *klem(me), tromme, tromle*

Døme på tiljamningar IV

- Styttningar: *klæda, klæder, læja, sagde, lagde, gjerer* → *klæ, klær, læ, sa, la, gjer* (s. 54–55).

Jf. norsk-dansk *klæ, klær, le, sa, la, gjør*

- Jamvel der nemndi *ikkje* vilde brigda på skipnaden, er det norsk-dansken som styrer.
- Når nemndmennerne gjeng ved at skilet *dei – deim* ikkje finst nokon stad i landet, men lika fullt vil halda på det, lyt det vera den norsk-danske skipnaden *de – dem* som ligg attanfyre (s. 57).

Den dauda endingi -t

- Når det gjeld suma bøygingsendingar, vart ikkje rådsmennerne samde, og dei lagde fram ei ny tilråd i 1901.
- Her vart Hægstad og Flo, men ikkje Garborg, samde um at inkjekynsendingi -t skulde kastast burt når ho stod etter eit annat sjølvlyd en e (s. 14).
- Det er *kastat*, *annat*, *augat*, *nokot*, *kvat* → *kasta*, *anna*, *auga*, *noko*, *kva*.
- Men i *Det brevet vart skrivet* skulde ein halda på t-arne, sidan dei stod etter e.

Den dauda endingi *-t*

- Det er ikkje berrsynt korso detta heng saman, minder me hugsar på dei norsk-danske ordskapi.
- Frå den danska veikingi av utyngd *a* og *u* til *e*, stod inkjekynsendingi *-t* stødt etter *e* på norsk-dansk.
- Endingarne *-at* og *-ot* på norsk hadde med di ikkje nokre motsvar i norsk-dansk som let eins, og di kunde *-t* fritt kastast.
- Men i *-et* skulde ein halda på *-t*, sidan norsk-dansk hadde sama endingi *-et*.
- «[...] regelen vert, at *-t* i kvaargjekyn vert skriven der han [...] enno stend i dansk-norsk skrift» (s. 16).

Den dauda endingi -t

- Ein skulde lika vel kasta -t i dei tvau ordi *myket* og *litet*, og skriva *mykje* og *lite*.
- I fyrsta ordet var nog spranget til norsk-dansk *meget* so stort at ein ikkje heldt deim fyre det sama ordet.
- I *lite* (norsk-dansk *lidet*) bygde nemndi på at det ordet jamt vart skrivet soleides i bokheimen.

- Tilrådi frå nemndi var berre ei utgreiding, og lagde ikkje fram eit fullt uppset til ny rettskriving.
- I 1901 gav Matias Skard ut *Landsmlaas-ordlista med rettleiding um skrivemaaten*.
- Skard segjer ikkje kvat han bygde ordskråi på, men det er audsynt at ho er tyft på tilråderne frå rettskrivingsnemndi.
- KSD heldt henne fyre å vera «i den af Herrerne Professor Hægstad og Cand. mag. Flo anbefalde Form», og tok ved at detta skulde vera den nya rettskrivingi i skulen.

Endingi -t i 1901-rettskrivingi

- Fyre alt det nemndi kom fram til, strauk Skard lika fullt endingi -t i lagordi og i fyrrtidslagordi.
- 1901-rettskrivingi vart med di *Huset er ope* og *Brevet vart skrive* i staden fyre *opet* og *skrivet* som nemndi rådde til.
- Me veit ikkje kvifyre Skard førde inn detta brigdet, men mest trulega hadde han misleset tilrådi frå nemndi.
- Utfallet vart at nokot som vert haldet fyre eit sermerkt drag i det norska skriftmålet i dag, det er inkjekynsendingi -e i lagordi og fyrrtidslagordi, helst kjem av eit mistak hjå eit einskilt menne.

Rettskrivingi var ei samnorsk-umbot

- Nemndi kunde grunngjeva brigdi sine med at dei svarade til utbreidda framsegner i målføri.
- Men det er skillegt at hovudfyremålet fyre nemndi var å janka ritgjjerdi mot det norsk-danska skriftmålet.
- 1901-rettskrivingi var med di ei *samnorsk*-umbot, til liks med alla hina umbøterna i det norska skriftmålet.
- Vil ein skriva norsk som ikkje er jankad mot norsk-dansk, byr ein halda seg til målmakselen hans Ivar Aasen.
- Ymsa andra sidor ved 1901-rettskrivingi vert dryfte i stykket mitt «1901-rettskrivinga, midlandsmakselen og riksstyresmålet» i *Arkiv för nordisk filologi* 135 frå 2020.